

TÜRKİYE İSLAM TARİHÇİLİĞİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM TECRÜBESİ VE YENİ BİR TARİH YAZIMI TEKLİF TASLAĞI

AHMET YAŞAR OCAK
PROF. DR.

TOBB EKONOMİ VE TEK. Ü. FEN-EDEB. FAK.

ÖZET

Aşağıdaki makalede Türkiye İslam tarihçiliğinin başlıca ne gibi zihniyet, yaklaşım ve yöntem problemlerine sahip olduğu konusunda bazı kişisel gözlemlerimiz ve fikirlerimiz ifade edilmiştir. Makalenin sorunsalı Türkiye İslam tarihçiliğinin Dünya İslam tarihçiliği içindeki yerinin henüz referans bir tarihçilik seviyesinde olmadığıdır. Şüphesiz bu durum esas itibarıyla bir yanılla hali hazırdaki Türkiye tarihçiliği ile bağlantılı olmakla beraber, bir yanılla da bizatihi Türkiye İslam tarihçiliğindeki bazı temel problemlerle ilgili bulunmaktadır.

Makalede bu problemler 1- Zihniyet problemleri 2- Metodoloji problemleri olmak üzere iki ana başlık altında detayları ile incelenmiştir. Zihniyet problemi sade İslam Tarihçiliği için değil, -daha önce değişik vesilelerle ve değişik yerlerde vurgulamaya çalıştığımız üzere- genelde Türkiye tarihçiliğinin bütün alanlarına yansıyan bir problemidir. Kısaca vurgulamak gerekirse, Türkiye tarihçiliği hemen her alanda Türk-merkezci bir tarihçiliktir, duygusaldır, savunmacıdır ve kutsallaştırıcıdır. Birilerine göre İslam öncesi Türk tarihi, bir diğerlerine göre İslam tarihi, başka birilerine göre Osmanlı tarihi ve bir başka kesime göre ise Millî Mücadele ve Erken Cumhuriyet dönemi tarihi kutsaldır, asla eleştirilemez. Makale Türkiye tarihçiliğinin, dolayısıyla Türkiye İslam tarihçiliğinin bu zaaflarından kurtulmadığı sürece evrensel boyutta referans bir tarihçilik niteliğini kazanamayacağı tezini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye tarihçiliği, İslam tarihçiliği, zihniyet, metodoloji, referans tarihçilik

AN ESSAY OF A CRITICAL
APPROACH TO ISLAMIC
HISTORIOGRAPHY
IN TURKEY AND A
PROPOSAL FOR A NEW
HISTORIOGRAPHY

ABSTRACT

In the article below, some observations and views of ours are expressed on the mentality, approach and methodology problems of Islamic historiography in Turkey. The argument of the article is that the Islamic historiography in Turkey is not on the level of a reference point within the global Islamic historiography. There is no doubt that such a condition is both connected with the existing Turkish historiography and some fundamental problems of the Islamic historical writing in Turkey.

These fundamental problems are examined under two main titles in detail in the article: 1. Problems related to the mentality 2. Methodological problems. The problems related to the mentality are not peculiar to the Islamic historiography, on the contrary they are valid for all the areas of the historical writing in Turkey, as we have tried to stress it on various grounds for various occasions. To express briefly, historical writing in Turkey is a historiography which is Turkish-centered, romantic, defensive and sanctifying in almost all areas. Pre-Islamic Turkish history is sacred for some Turkish historians, while Islamic history is sacred for some others. The same approach is valid Ottoman history, history of the National Struggle period, or history of the Early Republican period, all being considered as areas which cannot be criticized. This article argues that Turkish historiography - and thereby Islamic historiography in Turkey - will not be able to gain the character of a reference historiography in a global extent so long as it does not get rid of these faults.

Keywords: Turkish historiography, Islamic historiography, mentality, methodology, reference historiography.

Giriş

Yaklaşık kırk yıldan fazladır iki üniversitede (Hacettepe ve TOBB ETÜ) İslam Tarihi ve Medeniyeti dersleri (Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora) okuttuktan sonra hali hazırdaki Türkiye İslam tarihçiliğinin başlıca ne gibi zihniyet, yaklaşım ve yöntem problemlerine sahip olduğu konusunda bazı müşahede ve fikirlerimizi ifade etmek istiyoruz. Doğrudur, yanlıştır, elbette bunlar tartışılır. Fakat bu çerçevede temel problem, Türkiye İslam tarihçiliğinin Dünya İslam tarihçiliği içinde henüz referans bir tarihçilik seviyesinde olmadığıdır. Şüphesiz bu düşündürücü ve üzücü durum esas itibarıyla bir yanılla hali hazırdaki Türkiye tarihçiliği ile bağlantılı olmakla beraber, bir yanılla da bizatihi Türkiye İslam tarihçiliğindeki bazı problemlerle ilgili bulunuyor.

Bu problemleri şöyle sıralamak mümkündür:

1- ZİHNİYET PROBLEMLERİ

- a) Türk merkezci yaklaşım (*Turcocentrism*)
- b) Duygusallık (*Romantism*)
- c) Savunmacılık (*Apologism*)
- d) Kutsallaştırıcılık (*Sacrfialization*)

2- METODOLOJİ PROBLEMLERİ

- a) Kur'an-ı Kerim'i ve Hadisleri bir de tarih metni olarak okumama
- b) Batılı çalışmaların üzerinde ciddi olarak düşünmeme

Savunmacı refleksle "Oryantalist (Şarkiyatçı) bakış" gerekçesiyle kolayca reddetme.

Doğrularını kompleksiz ve savunmasız kabalıdan kaçınma

Yanlışlarını sağlam bilimsel tezlerle tashih edememe

- c) Sosyolojik ve analitik bakış ve yorum eksikliği
- d) Toplumsal taban analizleri yoksunluğu

Görüldüğü gibi Türkiye İslam tarihçiliğinin metot ve yaklaşım problemleri başlı başına ayrı ayrı birer tartışma konusu teşkil edecek kadar mühim ve geniş meseleleri ihtiva ediyor. Biz burada şahsen yalnızca Türkiye tarihçiliğinin önündeki çok önemli gördüğümüz zihniyet problemleri üzerinde durmaya çalışacağız.

Zihniyet Problemleri

“Zihniyet problemi” aslında bütün alanlarıyla Türkiye tarihçiliği için birinci dereceden bir problemdir. Fakat İslam tarihçiliği için kanaatimizce daha da bir önem kazanıyor, çünkü Müslüman toplumların inancının bin dört yüz elli yıldan beri yaşanmışlık ve bu yaşanmışlığın yansımalarını bugüne kadar taşıyan pek çok probleminin tarihidir. Türkiye İslam tarihçiliğindeki söz konusu zihniyet problemi kanaatimizce şu dört boyutta belirginleşiyor:

- 1- *Türk-merkezci bakış (Turcocentrism)*
- 2- *Duygusalılık (Romantism)*
- 3- *Savunmacılık (Apologism)*
- 4- *Kutasallaştırma (Sacrifization)*

Fakat bu dört boyutla yansıyan zihniyet problemi sade İslam Tarihçiliği için değil, –daha önce değişik vesilelerle ve değişik yerlerde vurgulamaya çalıştığımız üzere- genelde Türkiye tarihçiliğinin bütün alanlarına yansıyan bir problemdir. Özetle vurgulamak gerekirse, Türkiye tarihçiliği hemen her alanda Türk-merkezci bir tarihçiliktir, duygusaldır ve romantiktir, savunmacıdır ve kutsallaştırıcıdır. Birilerine göre İslam öncesi Türk tarihi, bir diğerlerine göre İslam tarihi, başka birilerine göre Osmanlı tarihi ve bir başka kesime göre ise Millî Mücadele ve Erken Cumhuriyet dönemi tarihi kutsaldır, eleştirilemez, derhal bir savunmacı refleksle karşılanır, hatta eleştirenler itham edilir.

Sebebini defalarca yine başka yazılarda anlatmaya çalıştık. Ama kısaca ifade edecek olursak “*sebebi Tanzimat’la başlayan, Meşrutiyet’le gelişen ve Cumhuriyet döneminde yaşanan büyük kültür değişiminin tetiklediği kültürel ve ideolojik yarılmalıdır, travmadır*”. Bu travmanın temelinde Türkiye’nin modernleşmesi yahut daha açıkçası Türkiye’nin Batılılaşması problemi yatar. Bu teşhise birçok ideolojik itirazlar olabilir, olmaktadır. Ama şurası bir gerçektir ki bugünün Türkiye’sinde siyasetten ekonomiye, ekonomiden eğitime, eğitimden sanat ve edebiyata ve medyaya hâkim olan hırçın ve kavgacı, mahkûm edici, aşağılayıcı, kısaca “ötekileştirici” dilin sebebi budur. Bu dil, söz konusu travmayı yaşayan bütün kesimlerin, karşısında-

kini suçlayarak kendini bir tür savunma psikolojisi ile güvenlik çemberi içinde hissetme çabasının ürünüdür.

Türkiye akademiası ve münhasıran tarihçileri ve beşerî bilimcileri olarak bugüne kadar içinde yaşadığımız ve ne yazık ki Türk toplumunu tedavisi gayri kabil görünen şizofrenik bir hale getiren bu travma hiç tartışılmadı, tartışılmadı, hep kaçıldı. Zaten meclis konuşmalarından trafikteki ağız dalaşlarına, cinayetle sonuçlanan kavgalara kadar her alanda kendini gösteren şizofren ruh halinin bu tartışmayı sağlıklı bir biçimde yürütebileceğine de inanmak açıkçası kolay görünmüyor. Tartışılmaya başlandığı andan itibaren karşılıklı aşğılamaların, hakaretlerin, ithamların ortalığı kaplayacağına kesin gözüyle bakabiliriz.

Tekrar asıl konumuz olan Türkiye İslam tarihçiliğine dönecek olursak, tarihin hangi alanı olursa olsun hep Türk-mezkezci bir bakışla yaklaşıldığı gibi buna da aynı şekilde yaklaşıldığını bir kere daha vurgulamak isteriz. Mesela bazı İslam tarihçilerimiz İslam tarihi terkinin başına bir de “Türk” kelimesini ekleyerek “Türk-İslam Tarihi” şeklinde iki tarihi birleştiriyorlar. Aslında bir yerde kesişmekle beraber, gerçekte arkalarında birbirinden farklı iki uzun geçmiş ve tarihsel süreç saklayan iki tarih sanki özdeşleştirilmek isteniyor. Özellikle 1960’lı, 70’li yılların Türkiye’sindeki yoğun ideolojik çatışmaların, üniversitelerdeki kavgaların hakim olduğu ortamda merhum Osman Turan bu tabiri özellikle kullanmış ve miilletçi gençliğe ortak bir tarihsel referans göstermek istemişti. Şüphesiz “Türk-İslam Tarihi” sözüyle İslam’ı kabul ettikten sonraki Türk tarihi ve bu tarihin genel olarak İslam tarihinin bir parçası sıfatıyla onun içindeki yeri kastediliyordu. Lakin biraz dikkatle bakıldığında bu tabir gerçekte İslam tarihine “Türk-merkezci” bir zaviyeden ve dolayısıyla ideolojik bir pencereden bakıldığını gösteriyor. Eğer Türk-İslam Tarihi ifadesiyle gerçekten İslam’ı kabul ile başlayan Türk tarihi kastediliyorsa –ki öyle olduğunu kabul etmek gerekir- “İslamî Dönem Türk Tarihi” ifadesini kullanmak daha doğru görünüyor.

Türkiye tarihçiliği daha Cumhuriyetin başından beri dünya tarihine –onu kendi bütünlüğü içinde kavramaya çalışarak değil, genelde merkezine hep Türkleri koyarak baktı. Türk Tarih Kurumu’nun kuruluş esprisi, daha doğrusu ideolojisi herkesçe malum olduğu üzere bu idi. Batı’nın –hala günümüzde de zihninin arka planında yaşatmaya devam ettiği- Türkleri Ortadoğu’dan tekrar Orta Asya’ya sürme projesi diye basitçe tanımlayabileceğimiz Şark Meselesi’ne tepki olarak Cumhuriyetin kuruluş yıllarında bu yaklaşımı bir dereceye kadar anlamak mümkündür. Lakin bugün çok iyi

biliyoruz ki aslında bu yaklaşım tarihsel gerçekliğe aykırı idi. Dolayısıyla Türkiye tarihçiliği söz konusu yaklaşımı ile giderek ufkunu daralttı ve bugüne kadar da geneli itibarıyla bundan kurtulamadı. Ne dünya tarihini kavrayabildi, ne de -bunu yapamadığı için- kendi tarihini dünya tarihinin içine yerleştirip anlamlandıramadı, dolayısıyla evrenselleştiremedi. Bu ideoloji Fuat Köprülü, Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu, M. Altay Köymen, Faruk Sümer, Bahaeddin Ögel'den zamanımıza, hatta Türkiye'ye geldikten sonra Halil İnalçık'tan günümüze çoğu tarihçimizde rahatlıkla görülebilir. Belki kısmen A. Zeki Velidi Togan bir istisnadır.

Aradan geçen seksen küsur yıla rağmen bu yaklaşımın bugün de değişmediğini söyleyebiliriz. Gerek İslam öncesi gerekse İslami dönem Türk tarihi, o çerçevede Selçukluları, Osmanlıları ve şüphesiz bir bütün olarak İslam tarihi, başlangıcından bugüne kadar kesintisiz süregelen, hiçbir milleti, hiçbir dini, hiçbir ırkı ve toplumu merkeze koymadan kendi dinamikleri doğrultusunda cereyan eden dünya tarihinin bir parçası olarak görülmedi. Bu sebeptendir ki Türkiye'de mesela bir William McNeil gibi bir dünya tarihçisi, bir Bernard Lewis gibi antik çağlardan günümüze her yönüyle komple bir Ortadoğu tarihçisi, Marshall G. Hudgson gibi güçlü bir İslam tarihçisi yetişmedi, bu gidişle de yetişmeyecek gibi görünüyor.

Bir diğer zihniyet problemi, İslam'ın tarihine de duygusal, romantik bir gözle bakılmasıdır. Bunun bizim açımızdan bir gerekçesi de vardır üstelik: Şöyle düşünüyor olmalıyız: "Elbette duygusal ve romantik bakacağız, çünkü biz Müslümanız, İslam'ın tarihine de Batılılar gibi değil, Müslümanca bakacağız! Biz şarkiyatçı değiliz, İslam inancına mensup tarihçiler olarak onu ancak bu suretle anlayabiliriz".

Kanaatimizce bizlerin Müslümanlığı, tarihin de Müslüman mantığına ve inancına uygun olarak cereyan etmek zorunda olması demek değildir. Çünkü dünya ne sadece Müslümanlara aittir ne de Müslümanlar başka toplumlardan ve inanç mensuplarından tecrit edilmişlerdir. Tarihin inancı, imanı olmaz ve tarih hangi inanca, hangi topluma mensup olursak olalım kendi dinamikleri doğrultusunda cereyan eder. Müslümanlar da bütün diğer toplumlar gibi bu dinamiklere tabidirler. *Tarihin dinamikleri coğrafya, ekonomi, siyaset ve din olmak üzere birbirini tamamlayan evrensel faktörlerdir.* Bütün tarihsel olayları zikredilen dört temel faktör yönlendirir, tarihi bu dört temel dinamik inşa eder. Bu dinamikler duygusallık ve romantizm kabul etmez. Geleneksel Türkiye İslam tarihçiliğinin empoze ettiği *Asrı Saadet* mefhumu, Müslümanların Hz. Muhammed ve Dört Halife devrini, Emevî ve Abbasî dönemlerini ve tarihsel İslam coğrafyasının şurasında

burasında şu devrinde bu devrinde bin bir türlü problem yaşayan Müslümanlar olarak kaç yüzyıl sonra idealize edilerek yakıştırılan bir kavramdır. Oysa o dönemin de Hz. Muhammed'in yaşadığı bir zaman kesiti olmanın ötesinde bütün insanî tezahürlerin, sıkıntılarının, siyasal ihtirasların, rekabet ve husumetlerin yaşandığı bir dönem olduğu unutmamalıdır. O dönem bir "altın çağ" değildir. Abbasî dönemde yaşamış olan ilk İslam tarihçilerinin Emevî halifeleri için kullandıkları *Mülûk-i Emeviyye* tabiri bir yerde, Abbasî devletinde yaşayan ve Abbasî toplumunun bir parçası olan İslam tarihçilerinin Emevîleri değersizleştirme çabasının tezahüründen başka bir şey olmamalıdır. Oysa gerçekte Abbasî halifeleri de en az Emevî halifeleri kadar "mülûk", Emevî halifeleri de -Peygamber soyundan gelmemiş olmalarının dışında- onlar kadar "hulafâ" dırlar".

Zihniyet probleminin üçüncü tezahürü *savunmacılıktır*. Türkiye tarihçiliğinin diğer alanlarında olduğu gibi, İslam tarihçiliği alanında da genel olarak önemli bir baş ağrısı da budur. Savunmacılıktan kastımız kısaca şudur: Hz. Muhammed'in vefatını takiben Hulafâ-i Râşidin dönemi de dâhil olmak üzere, sahabe denilen zevatın, Muhacirûn ve Ensar'ın arasındaki -bizim gözümüzden hep kaçırılan- "gizlenmiş" kırgınlık, rekabet ve bunun sebebiyet verdiği siyasal ve toplumsal sonuçları, gizlenemeyecek tavır ve sözleri bir mazerete binaen bazı tarihçiler hariç, hep savunulmuştur. Aynı şekilde Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilafetleri dönemlerindeki siyasal kampaşma ve ayrışmalar, Cemel Vak'ası'ndan Siffin savaşına giden yolda açıktan işleyen veya gizliden gizliye sürdürülen siyasal rekabet ve anlaşmazlıklar veya husumetler hep dikkatlerden uzak tutulmuş ve Müslümanlar arasında fitne ve fesat çıkmasını endişesiyle sorgulanmaktan, tartışılmaktan kaçınılmıştır. Ama buna rağmen o "fitne ve fesat" bugün daha büyük boyutlarda ortadadır. Hatta klasik Ehl-i Sünnet ulemâsı bu konuların konuşulmasına, irdelenmesine yazılı olmayan yasaklar koymuştur. Bu ilk Müslüman neslin yaptığı her davranış "aklımızın kavrayamayacağı hikmetler"e binaen daima savunulmuş ve meşru gösterilmiştir. Bugünkü İslam ulemâsının çoğu, her ne kadar eskiler gibi yasak koymasalar da, sorgulayanları hoş karşılamazlar, onların fesada kapı açtıklarını, "oryantalistlere alet olan gafiller" olarak ümmeti parçalamaya sebep olacaklarını düşünürler. Bu sebeple bu konular yüzlerce yıldır "süpürüldükleri halının altında" duruyor. Bazen birileri halının ucunu kaldırıp altına bakmak isterse o zaman "fitneyi uyandırmış" olmakla itham ediliyor.

Oysa Erken İslam tarihindeki sivil harplerin altında İslam öncesinden sürüp gelen kabileler arası çekişmelerin, siyasal, toplumsal hatta kişisel

rekabet, menfaat ve husumet duygularının, eskiden kalan görülmemiş hesapların Hz. Muhammed'in vefatının hemen arkasından yeniden su yüzüne çıktığı, sahabenin veya aşere-i mübeşşere'nin de bundan müstesna olmadığı dikkatli bir gözden kaçmaz. Olanları anlamaya çalışmak, o şahsiyetleri eleştirmek, teşrih masasına yatırmak asırlarca nahoş karşılanmış, hatta günah sayılmıştır. Fakat şu gerçek unutulmasın: Tarihçinin görevi yargılamak, mahkûm etmek değil, olan biteni anlamaya çalışmak, anlatmak ve böylece sebepleri teşhis edip yorumlamaktır.

Aynı savunmacı yaklaşım demin de söylediğimiz gibi bugün pek çok İslam tarihçisinde bu eski tutumun devamı olarak sürüp gitmektedir. Meselâ Batılı tarihçilerin eserlerini Türkçeye çevirirken metne müdahale eden tarihçiler vardır. Philip Hitti'nin kitabının çevirisine bakınız. Ne kadar müdahale edildiği, âdeta Müslüman bir tarihçinin kaleminden çıkmış havasına sokulmaya çalışıldığı görülecektir. Bernard Lewis'in *Tarihte Araplar* isimli malum kitabının çevirisi biraz benzer bir muameleye tabi tutularak neşredilmek zorunda kalındığı halde bile mütercime böyle bir kitabı çevirdiği için kızanlar, en azından sitem edenleri biliyoruz.

Savunmacı -ve iman tazeleyici- İslam tarihçiliğimizin iyi bir örneği, merhum Osman Keskiöğlü'nün 10 ciltlik, birçok teferruatı ve hatta menkıbeyi ihtiva eden, şüphesiz çok emek verilmiş, ama bir kompilasyon olmaktan öteye geçmeyen İslam Tarihi kitabı tam da bu sözünü ettiğimiz savunmacı ve hatta kısmen kutsallaştırıcı popüler bir tarihçiliğin ürünüdür. Hâlâ muhafazakâr ailelerin kütüphanelerinin en müstesna köşelerini işgal eder. Türkiye dindar Müslüman toplumu İslam tarihini uzun zamandan beridir bu eserden öğrenmekte ve orada yazılanlara adeta "âmentü"ye iman eder gibi iman etmektedir. Dikkat ediniz, merhumun bu eseri Türkiye muhafazakâr Müslüman toplumunda çoktandır inşa edilmiş olan kutsallaştırıcı İslam tarih bilincini iyice takviye eden güçlü bir rol oynamış ve oynamaktadır.

Bu perspektifle yazılıp yayınlanmış bugün piyasada azımsanmayacak sayıda popüler İslam tarihi eseri hatta roman mevcuttur ve bunlar inanılmaz baskı adedine ulaşmaktadır. Çünkü *talep arzını yaratıyor veya arz talebini yaratıyor*. Talebin sebepleri dinî, psikolojik ve ideolojik vs. olmak üzere çeşitlidir ve şüphesiz ki anlaşılabilir ve tartışılabilir. Türkiye'de Batı'da olduğu gibi çeşitli bilim dallarında halka sağlam bilimsel bilgi verecek -üstelik akademideki uzmanlarca veya dürüst popüler tarihçilerce yazılmış- ama bilimsel verileri kullanan sentetik mahiyette, az sayfalı ve tek ciltten ibaret öğretici kitaplar çok azdır.

Türkiye’deki ve İslam ülkelerindeki bu durumu popüler mahiyette yayınlar olduğu için bir dereceye kadar müsamaha ile karşılamak mümkündür. Bu yayınların arkasında ne yazık ki bazı akademisyenlerimiz de bulunuyor. Bu yüzden aynı savunmacı yaklaşımı akademik yayınlarda veya televizyon programlarında da görmek mümkün olabiliyor. Şimdilerde bir yandan da televizyon tarihçiliği ve tarihçileri bu “değirmene su taşıyorlar”, amiyane deyişle muhafazakâr Müslüman halka “iman tazeletiyorlar”. Bu durum kanaatimizce Müslüman toplumun sağlam bir tarihsel bilinç edinmesini sağlamak açısından sakattır ve kabul edilemezdir. “Bin dereden bin kova su getirilerek” özellikle erken İslam tarihinin belli figürleri ve olayları savunulmaya devam ediliyor. Oysa tarih nasıl cereyan ettiyse etmiştir ve bizim savunmacılığımız, kutsallaştırıcılığımız yaşanan tarihi hiçbir şekilde değiştiremeyecektir. Türkiye’deki bu bozuk ve arızalı tarihsel bilincin apayrı bir sayfasıdır ve kanaatimizce ayrıca ve ciddi bir şekilde tartışılmalıdır.

Bu sağlıksız durumun sürüp gitmesinin sanıyoruz tek sebebi vardır: Bir bakıma 19. yüzyıl şarkiyatçılığının iz düşümü olarak, bir bakıma da bir türlü halledilemeyen Batılılaşma problemi yüzünden yaşanan ideolojik ve kültürel ayrışmanın beslediği, Türkiye’de belli kesimlerce İslam’ın ve tarihinin aşağılanması, dışlanması olmalıdır. Muhafazakâr Müslüman halk bahis konusu tutuma tepki olarak bu savunmacı ve kutsallaştırıcı kitapları okumak veya televizyonlardaki aynı espri ile yapılmış “sözde” belgeselleri, tartışma ve anma programlarını, tarih sohbetlerini izlemek suretiyle sahte ve aldatıcı bir tatmin duygusu içinde hayatını sürdürüyor. Yaşanmış tarihin gerçeklerinden her gün biraz daha kopuyor, uzaklaşıyor.

Pekâlâ, bu durumun Müslüman toplumlara neye mal olduğunu, onların hayatına ne getirip ne götürdüğünü ciddi olarak düşünüyor muyuz? Yahut ne zaman bu problemlerimize Türkiye İslam tarihçileri olarak el atacağız? Bu *Türk-merkezcilik*, *duygusallık*, *romantizm*, *savunmacılık* ve *kutsallaştırıcılık* yüzünden çok tehlikeli bir yolda ilerlediğimize İslam tarihçileri olarak pek aldırış ettiğimizi gösteren bir alamet ortada henüz görünmüyor. Bu tutum sadece halkın değil, çoğu akademik çevrede hocaların ve öğrencilerin tarih bilinçlerini de saptırmakta, cereyan eden olayların ve aktörlerinin gerçekte nasıl olduklarını anlamalarına engel teşkil etmektedir.

Şunu iddia edebiliriz: Belki İyi niyetle, belki Oryantalizm’in garaz ve yanlışlarına, haksız değerlendirmelerine tepki olarak, belki içerideki ideolojik ve kültürel ayrışma sebebiyle, belki üçünün birden sevkiyle ser-

gilenen bu davranış –yalnız Sünnî dünyada değil, Şii dünyada da paralel bir süreçle devam etmekte ve iki kesim arasında iflah olmaz düşmanlıklar -zamanımızda kamufle edilmeye ve rafine bir üslupla sürdürülmeye çalışılsa da- yüzyıllardan beridir sürüp gitmektedir. Çağımızda artık İslam toplumlarının tarihsel bilinçlerine “ihtilal arız olmuştur”. Türkiye’de hali hazırda akademya, sıradan okumuşlar ve halk dâhil, bugün her kesim, gerçekte cereyan eden Türk tarihi, İslam tarihi, Osmanlı tarihi, Millî Mücadele ve Erken Cumhuriyet tarihiyle ilgisi olmayan, kendi yarattığı “sanal tarihler” peşinde gitmektedir ve onu asla sorgulamaz, sorgulatmaz, tartışmaz, tartıştırmaz, sorgulanmasına tartışılmasına kesinlikle izin vermez.

Kutsallaştırma saplantısı kanaatimce kısaca özetlediğim bu savunmacı refleksle aynı kaynaktan beslenen, dolayısıyla onun tabii ürünü sıfatıyla zihniyet problemimizin üçüncü sıkıntısı olarak gündeme geliyor. İşte Türkiye’de ve genel olarak İslam dünyasında “sanal tarihler” açıklamaya çalıştığım durum yüzünden aynı zamanda kutsaldır, dokunulamaz. Çünkü yıllardır tekrarladığımız şu gerçeğin henüz bilincine varamadığımızı görüyoruz:

İslam ile İslam’ın tarihi aynı şey değildir. Biri ilahî vahyin ve onun tebliğcisi peygamberinin öğrettiği ve bizzat kendi hayatında pratiğe geçirdiği bir din, diğeri o dini kabul etmek suretiyle onun muhatabı olan Müslümanların yüzyıllardır yapıp ettiklerinin hikâyesidir.

Dolayısıyla o tarih ve o tarihin aktörleri eleştirilebilir, tartışılabilir, eleştirilmelidir, tartışılmalıdır ki toplumsal hayata bilinçaltında yön veren tarih, doğru yoluna girsin. Zira İslam bir dindir ve şüphesiz inananları için kutsaldır, ama o dinin tarihi kutsal değildir, kutsallaştırılmamalıdır. O tarih kutsallaştırılırsa Müslümanların tarih bilinci ortadan kalkar, Müslümanlar eski tabirle “muhtellü’ş-şuûr”, yani bilinci karışık, bir adım sonra şizofren bir toplum haline gelirler ve bu kaçınılmazdır. İspatı Türkiye dâhil, günümüzün Müslüman toplumlarıdır. Bu da onların yaşadıkları günümüz dünyasında hak ettikleri yeri almalarına, kendilerine güvenen, yeniden yaratıcı ve dünyaya katkı verecek bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında üretime geçmelerine engel olur. İşte birkaç yüzyıldır İslam dünyasının yaşadığı perişanlığın, iç mücadelelerin kanaatimizce sebeplerinden biri, hatta önde geleni budur. Suçu sadece Batı emperyalizmine, onun bilimsel ürünü olan Oryantalizm’e yıkmak, ucuzluktur ve sorumluluktan kaçıştır. Müslümanlar önce dönüp tarihlerine bakmalı ve onunla yüzleşmekten korkmamalı, sonra

Oryantalizm’le hesaplaşmalıdır. Tarihsel bilincin düzelmesi ve yerine oturması, şuna samimiyetle inanalım ki pek çok müspet gelişmeyi de beraberinde getirecektir.

Yeni Bir İslam Tarihi Yazımı Teklifi

Yukarıdan beri kısaca da olsa analiz etmeye çalıştığımız zihniyet doğrultusunda yazılan ve yayınlanan İslam tarihlerinin ve tabii o çerçevede İslami dönem Türk tarihinin Türkçü, İslamcı perspektifler ve yaklaşımların mahsulü olan yayınların bugüne kadar pek faydalı olduğunu söyleyemeyeceğiz. Onun yerine kanaatimizce belki daha sağlıklı bir tarih bilincine sahip olunmasını sağlayacak yeni bir İslam tarihi yazımı belki aşağıdaki başlıklar doğrultusunda denenebilir. **Bu tarih yazımı, İslam tarihindeki büyük zihniyet kırılmalarının ve dönüşümlerin ve onların sonuçlarının analizi üzerinden “zihniyet tarihi odaklı” bir tarih yazımı** olabilir. Aşağıdaki şu geçici plan bu konu üzerinde düşünüp tartışmayı sağlamak amacıyla yönelik bir taslak olarak düşünüldü. Her taslak gibi düşünülüp tartışılmaya yardımcı olması ümit edilir.

A) Siyasal Kırılmalar:

1. Hz. Muhammed’den sonraki üç sivil savaş: ***Birinci büyük kırılma***

- * Cemel Vak’ası
- * Sıffin Savaşı, İki başlı hilafet
- * Kerbela faciası

2. Hilafetten saltanata: ***İkinci büyük kırılma***

- * Özgürlükçü ve eşitlikçi yapıdan Monarşiye geçiş
- * Siyasal, toplumsal zihniyet ve bilinçte büyük değişim

Es- Sultânu zıllullâhi fi’l-arz (fi’l-âlem)

3. Emevî iktidarından Hâşimî (Abbasi) iktidarına: ***Üçüncü büyük kırılma***

- * Başkent değişimi: Dımaşk’dan Bağdat’a
- * Bizans örneğinden Sasanî mirasına
- * Büyük fetih hareketlerinde yavaşlama ve duraklama
- * Tek merkezli imparatorluktan çok merkezli yapıya
- * Arap hanedanlığından uzaklaşma

4. Türklerin İslam dünyasına girişi: ***Dördüncü büyük kırılma***

- * Merkeziyetçi devlete geçiş, tezahür ve sonuçları

* İslam'ın (Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın) siyasallaşması

Ed-dînî ve'd-devletü tev'emâni lâ yefterikan

5. Moğol İstilası: Beşinci büyük kırılma

* Hilafet Otoritesinin kaybı, siyasal ve toplumsal sonuçları

* Gelecekte endişe, korku ve içe kapanma

* Tasavvufa yönelme

* Bilimsel üretimde azalma

B) Toplumsal Dönüşümler:

Tekli etnik ve kültürel yapıdan çoklu etnik ve kültürel yapıya geçiş

Mevâlinin İslam toplumuna eklenmesi ve sonuçları:

* Siyasal ve toplumsal hareket ve yapılanmalar

* İnanç ve zihniyet alanında çoğullaşma

* Mezheplerin doğuşu ve gelişmesi

* İtikadî ve amelî mezhep hareketlerinin siyasallaşması ve toplumsallaşması

* Bilimin gelişmesi

* Felsefenin doğuş ve gelişmesi

* Teorik tasavvuf düşüncesinin doğuş ve gelişmesi

C) Bilimsel ve Kültürel Dönüşümler:

1. Antik medeniyet merkezlerini tanıma

* Felsefenin girişi ve yol açtığı dönüşümler:

* İlm-i Kelam'ın doğuş ve gelişmesi

* İtikadî mezheplerde gelişme, çoğullaşma ve siyasallaşma

* Teorik tasavvufta gelişme ve çeşitlenme

2. Tasavvufun yükselişi ve tezahürleri:

* Tasavvufî hayatın güçlenmesi, bilimsel zihniyetin zayıflaması,

* Rasyonel ve bilimsel düşünme yerine "keşif ve ilham"a yöneliş

* Taifelerden Tarikatlara evrilme

* Tarikatlaşmalara paralel siyasal ve toplumsal hareketler

3. Ulemanın bürokratlaşması ve sonuçları:

* Ulemanın siyasal otoritenin aracı haline gelmesi (araçsallaşması)

* Bilimsel çalışmaların ihmali veya aza inmesi

* Taklit sürecinin başlaması ve gelişimi

Kütüb-i mu'tebere ne vechile okunageldi ise ol vechile okuna

Bu tarz bir yaklaşımın İslam tarihini dünya tarihi içindeki gerçek yerini ve dünya tarihçiliğine katkısını daha sağlıklı olarak algılamaya, İslam tarihinin teferruat kabilinden olayları yerine, o tarihin akışına yön veren “dip dalgalar”ın teşhis ve tespitine imkân verecek bir yaklaşım olduğunu düşünüyoruz.

